

खाद्य उत्पादन, अधिकार तथा सम्प्रभुता सुनिश्चित गर्न बनेको बिधेयक

प्रस्तावना: कर्णाली प्रदेशमा स्थानीय उत्पादनको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै व्यक्तितथा नागरिकलाई गुणस्तरीय खाद्यान्नमा सहज उपलब्धता, पर्याप्तता र पहुँच स्थापित गरी खाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुताको सुनिश्चितताका लागि कानूनी व्यवस्था गर्न वाञ्छनीय भएकोले,

नेपालको संविधान बमोजिम कर्णाली प्रदेश सभाले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम “खाद्य उत्पादन, अधिकार तथा सम्प्रभुता ऐन, २०७५” रहेको छ ।

(२) यो ऐन तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।

(३) यो ऐन कर्णाली प्रदेशभर लागू हुनेछ ।

२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,

(क) “खाद्य वस्तु” भन्नाले जैविक स्रोतबाट प्राप्त प्रशोधित, अर्धप्रशोधित वा अप्रशोधित मानव उपभोग्य पदार्थ सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले त्यस्तो पदार्थको तयारी, प्रशोधन वा उत्पादनमा प्रयोग हुने कच्चा पदार्थसहित तयारी वस्तु समेत जनाउँदछ ।

(ख) “किसान” भन्नाले कृषिलाई मुख्य पेशा वा व्यवसाय बनाई त्यसबाटनै आफ्नो र अन्य व्यवसायमा संलग्न हुने सबै व्यक्ति तथा नागरीकको जीविकोपार्जन गर्ने व्यक्ति सम्झनु पर्दछ र सोशब्दले त्यस्तो व्यक्तिमा आश्रित परिवारका सदस्य तथा भुमिहीन किसान र कृषि मजदुरलाई समेत जनाउँदछ ।

(ग) “खाद्य अधिकार” भन्नाले व्यक्तिले मर्यादित रूपमा स्वस्थ तथा सक्रिय जीवन जीउनका लागि पोषणयुक्त खाद्यान्न प्राप्त गरी खाद्यान्नको उपलब्धता, गुणस्तरीयता, पर्याप्तता, सरल र सहज पहुँचको सुनिश्चितता समेतलाई जनाउँदछ ।

- (घ) “खाद्य सम्प्रभुता” भन्नाले खाद्य उत्पादन तथा वितरण प्रणालीमा किसानले उपभोग, अभ्यास, स्वामित्व, उत्पादनका साधन र श्रोतमाथिको पहुँच तथा नियन्त्रण कायम गर्ने दफा ५ बमोजिमका अधिकार सम्झनु पर्दछ ।
- (ङ) “खाद्य प्रविधि” भन्नाले खाद्यान्नको उत्पादन, प्रशोधन, वितरण तथा उपभोगको सन्दर्भमा प्रयोग हुने प्रविधि सम्झनु पर्दछ । सो शब्दले स्थानीय वा आधुनिक रूपमा प्रयोग हुन सक्ने खाद्य सम्बन्धी सबै किसिमका प्रविधिलाईसमेत जनाउँदछ ।
- (च) “खाद्य सुरक्षा” भन्नाले सक्रिय र स्वस्थ मानव जीवनयापन गर्न आवश्यक हुने खाद्यमा प्रत्येक व्यक्ति तथा नागरीकको भौतिक तथा आर्थिक पहुँच सम्झनु पर्छ ।
- (छ) “कृषि योग्य भूमि” भन्नाले कृषि प्रयोजनमा प्रयोग हुने, कृषिजन्य उत्पादन तथा कृषि कार्यमा उपयोगको लागि निर्धारण गरिएको वा गरिने भूमिलाई सम्झनु पर्दछ ।
- (ज) “दूषित खाद्य पदार्थ” भन्नाले उपभोगको लागी अयोग्य हुने दफा २० बमोजिमका खाद्य पदार्थसम्झनु पर्दछ ।
- (झ) “न्यूनगुणस्तर” भन्नाले कुनै खाद्य पदार्थको स्वाभाविक गुण भन्दा कमसल हुने गरी प्रमुख तत्वको परिमाण घटाइएको वा अर्को कुनै पदार्थ मिश्रण गरिएको खाद्य पदार्थ सम्झनु पर्दछ र सो शब्दले दफा २४ बमोजिम वा यस ऐन अन्तर्गत बनेको नियम वा आदेशमा तोकिएको न्यूनतम आवश्यक गुणस्तरभन्दा घटेको वा अधिकतम गुणस्तर तोकिएकोमा सो भन्दा बढी भएको खाद्य पदार्थ समेतलाई सम्झनु पर्दछ ।
- (ञ) “पोषण” भन्नाले स्वास्थ्यप्रद, पौष्टिक तत्व समावेश भएको खाद्य पदार्थ सम्झनु पर्छ । सो शब्दले प्रोटीन, कार्बोहाइड्रेट, भिटामिन, पानी लगायत स्वास्थ्यबर्द्धक तत्व समावेश भएको खाद्यपदार्थसमेतलाई जनाउँछ ।
- (ट) “प्रयोगशाला” भन्नाले खाद्य पदार्थ तथा पोषणको शुद्धता, पूर्णता वा गुणस्तर परीक्षण गर्ने सम्बन्धमा दफा १९ बमोजिमको स्थापना भएको प्रयोगशाला सम्झनु पर्छ ।
- (ठ) “प्रादेशिक खाद्य परिषद” भन्नाले नेपालको संविधान बमोजिम प्रदत्त व्यक्ति तथा नागरिकको खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी मौलिक हकलाई कार्यान्वयन गर्न र त्यसकालागि उपयुक्त संयन्त्र निर्माण गर्न प्रदेशस्तरमा दफा ३२ बमोजिम गठन हुने परिषद सम्झनु पर्दछ ।

- (ड) “खाद्य सुरक्षा सुचना केन्द्र” भन्नाले प्रदेश अन्तर्गत दफा ३५ बमोजिम खाद्य सुरक्षा अनुगमन तथा प्रवर्द्धनको लागि स्थापित सुचना केन्द्रलाई सम्झनु पर्दछ ।
- (ढ) “स्थानीय खाद्य समन्वय समिती” भन्नाले स्थानीय तहमा स्थापित हुने दफा ३४ बमोजिमको समन्वय समितीलाई जनाउँदछ ।
- (ण) “मन्त्रालय” भन्नाले भुमि व्यवस्था, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय सम्झनु पर्छ ।

परिच्छेद-२

खाद्य अधिकार, खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी व्यवस्था

३. खाद्य अधिकार:(१) प्रदेशमा रहेका प्रत्येक व्यक्ति तथा नागरिकलाई खाद्य अधिकार, खाद्य सुरक्षा तथा खाद्यसम्प्रभुताको अधिकार हुनेछ ।
- (२) प्रदेशमा रहेका प्रत्येक व्यक्ति तथा नागरिकलाई विना भेदभाव पर्याप्त पोषणयुक्त तथा गुणस्तरीय खाद्यान्नमा नियमित, सहज र सर्वसुलभ पहुँचको व्यवस्था हुनेछ ।
- (३) उपदफा (१) र (२) बमोजिमका अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण र परिपुर्तिको लागि प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले समन्वय गरी आवश्यक व्यवस्था मिलाउने छ ।
४. खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी अधिकार:(१) प्रदेशमा रहेका प्रत्येक व्यक्ति तथा नागरिकलाई देहाय बमोजिमको खाद्य सुरक्षाको हक हुनेछः
- (क) खाद्यान्नको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित रहने,
- (ख) भोकबाट मुक्त हुने,
- (ग) भोकमरी वा खाद्य असुरक्षाको जोखिममा रहेका नागरिक वा परिवारले खाद्यमा दिगो पहुँच र पोषण सहायता प्राप्त गर्ने ।
- (२) प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले भोकमरीको रोकथाम र त्यसको नियन्त्रणको लागि आपसी समन्वयमा देहायका कामहरू गर्नेछनः

(क) भोकमरीमा परेका वा जोखिममा रहेका नगरिक, परिवार, समुदाय र क्षेत्रको नियमित रूपमा पहिचान गर्ने र त्यसको अभिलेख राख्ने ।

(ख) भोकमरीको जोखिम नियन्त्रणको लागि आवश्यक खाद्यान्न सञ्चिती र वितरणको व्यवस्था गर्ने ।

(ग) भोकमरी रोकथाम तथा नियन्त्रणको लागि तत्कालीन, अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन योजनाहरू निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने ।

(घ) खाद्य सुरक्षाको जोखिममा रहेका नगरिक तथा परिवारको पहिचान गर्ने ।

(३) प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले लक्षित घर परिवारलाई सहूलियत मुल्यमा तोकिए बमोजिम मापदण्ड पुरा भएको निःशुल्क खाद्य सहायता उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । सोको लागि स्थानीय तहले लक्षित घर परिवारको अद्यावधिक विवरणको आधारमा तोकिएको ढाँचामा खाद्य सहायता परिचयपत्र जारी गर्नुपर्नेछ ।

(४) प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले पारस्परिक सम्बन्धमा खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा कुनै कारणले पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई न्युनिकरण गर्न तथा आपतकालीन अवस्थामा यथासिघ्र खाद्य पदार्थ उपलब्ध गराउन आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नेछ ।

(५) यस ऐन बमोजिम खाद्य तथा पोषणको प्रवन्ध गर्दा स्थानीय स्तरमा उत्पादन भएको खाद्यान्नलाई प्राथमिकता दिई वितरण गरिने छ ।

५. खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी अधिकार:(१) खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धमा प्रत्येक किसानले देहायका अधिकारहरू पाउँनेछन्:

(क) प्रदेशस्थित प्रत्येक किसान वा खाद्य उत्पादकले पहिचान र सम्मान पाउने,

(ख) खाद्य सम्बन्धि ऐन, कानून, नीति, कार्यक्रम निर्माण प्रक्रियामा अर्थपूर्ण रूपमा सहभागी हुने,

(ग) खाद्य पदार्थको उत्पादन तथा वितरण प्रणालीसंग सम्बन्धित कुनैपनि व्यवसाय छनौट गर्ने,

(घ) कृषि पेशाबाट बन्चित गर्ने कार्य विरुद्ध संरक्षण प्राप्त गर्ने,

(ङ) कृषियोग्य भूमि, श्रम, बीउ विजन, प्रविधि तथा औजार आदिको छनौट गर्ने,

(च) चरण क्षेत्र र कृषि भूमिको संरक्षण र स्वामित्व निर्धारण वा कायम गर्ने,

(छ) आफुले उत्पादन गरेको वस्तुको मुल्य निर्धारण गर्न पाउने र उक्त वस्तुको बजारीकरणको लागि उपयुक्त स्थान र मुल्यको छनौट गर्न पाउने,

- (ज) किसानद्वारा उत्पादित परम्परागत तथा रैथाने खाद्य पदार्थको संरक्षण गर्ने तथा खाद्य बस्तुको निर्वाध रूपमा पहुँच र स्वामित्व कायम गर्न पाउने ।
- (२) खाद्य सम्प्रभुताको सम्मान, संरक्षण र परिपुर्तिको लागि प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आपसी समन्वयमा नीति, कार्यक्रम र योजना तर्जुमा गरि लागु गर्नेछन् ।
- (३) खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धि अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
६. खाद्य प्रविधि सम्बन्धि अधिकार:(१) खाद्य प्रविधिको छनौट र प्रयोग सम्बन्धमा प्रत्येक किसान तथा उपभोक्ताहरूको अधिकार हुनेछ ।
- (२) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आपसी समन्वयमा खाद्य प्रविधिको गुण मापन तथा नियन्त्रण गर्नेछन् । उक्त कार्यको लागि प्रविधिको उपयोग र नियमन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
७. किसानको पहिचान र सम्मान:(१) प्रदेश सरकारले किसानको क्षेत्र र अवस्था पहिचान गरी बर्गीकरण गर्नेछ ।
- (२) स्थानीय तहले उपदफा (१) बमोजिमको बर्गीकरणको आधारमा परिचयपत्र जारी गर्नेछ ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिमको बर्गीकरणको आधारमा किसानलाई प्राप्त हुने छुट, सुविधा वा सहूलियत उपलब्ध गराइने छ ।
- (४) उपदफा (२) बमोजिम जारी हुने परिचयपत्रको अवधि बर्गीकरण तथा तत् सम्बन्धी अन्य व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुनेछ ।
८. कृषि पेशाको संरक्षण र किसानको जीवनस्तरको प्रवर्द्धन:प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आपसी समन्वयमा कृषि पेशाको संरक्षण गरी किसानको जीवनस्तर माथी उठाउन उपलब्ध स्रोत साधनको आधारमा आवश्यकता अनुसार उपयुक्त व्यवस्था मिलाउने छ ।
९. कृषियोग्य भूमिको दिगो उपयोग: कृषियोग्य भूमिको संरक्षण तथा दिगो उपयोगको लागी प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आपसी समन्वयमा देहाय बमोजिमको कार्य गर्नेछन्:
- १) प्रचलित कानून बमोजिम पहिचान गरीएका कृषियोग्य भुमिमा खेती गर्न प्रोत्साहन गर्ने । कृषि प्रयोजनको लागि बर्गीकरणमा परेको भुमिमा मनासिव कारण विना खेती नलगाउने जग्गाधनी लाई सरकारले दिने सहयोग, सुविधा र अनुदानमा कटौती गर्ने,

- २) सरकारी खेती, कबुलियती खेती, करार खेती, बगर खेती वा सामुहिक खेतीलाई प्रवर्द्धन गरी बाँझो रहेको उत्पादनशील भूमिको अधिकतम उपयोगको व्यवस्था गर्ने,
- ३) कृषियोग्य भूमिको पहिचान गरि बर्गीकरण गर्ने,
- ४) कृषियोग्य भूमिलाई बाँझो राख्न तथा भूमिको उपयोगको सम्बन्धमा प्रचलित कानून बमोजिम तोकिएको प्रयोजन बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न वा गराउन नदिने,
- ५) कृषियोग्य भूमिलाई खण्डीकरण गर्नबाट रोक लगाउने,
- ६) विकाश निर्माणका कार्यहरू गर्दा प्रादेशिक खाद्य योजना प्रतिकूल नहुने गरी सञ्चालन गर्ने ।

१०. कृषियोग्य भूमिको दिगो व्यवस्थापन: प्रदेश तथा संघीय कानूनको अधिनमा रही कृषियोग्य भूमिको दिगो व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी स्थानीय तहको हुनेछ ।

११. स्थानीय कृषि बाली तथा पशुजन्य उत्पादनको प्रवर्द्धन: स्थानीय कृषि बाली तथा पशुजन्य उत्पादनको प्रवर्द्धन गर्न प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले देहाय बमोजिमका उपायहरू अवलम्बन गर्नेछन्:

- १) स्थानीय कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन तथा बजारीकरणलाई प्रवर्द्धन गर्ने,
- २) स्थानीय कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनमा उपभोक्ताको सरल र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने,
- ३) कृषि बजार, कृषि फर्म वा खेतबारी (फार्मगेट) बाटनै किसानले उपभोक्तालाई आफ्नो उत्पादन बिक्री गर्न सक्ने वातावरणको सृजना गर्ने,
- ४) परम्परागत कृषि बजार तथा हाट बजारको प्रवर्द्धन गर्ने,
- ५) कृषि उत्पादनसंग सम्बन्धित स्थानीय ज्ञान तथा परम्परागत खाद्य संस्कृतिको संरक्षण गर्ने,
- ६) स्थानीयस्तरमा उत्पादित खाद्य पदार्थको उपयोग गरि कृषि पर्यटन प्रवर्धन गर्ने ।

१२. लक्षित कृषि बिकाश कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने: प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले महिला, गरिव, दलित, लोपोन्मुख, आदिवासी, किसान वा भूमिहीन किसानको हक हीतको संरक्षणको लागि लक्षित कृषि बिकाश कार्यक्रम तयार गरी लागु गर्नेछ ।

१३. खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी अधिकार: (१) प्रदेशभित्र रहेका हरेक नेपाली नागरिकलाई पोषण सम्बन्धी हक हुनेछ ।

(२) पोषणयुक्त खाद्य पदार्थको अभावमा प्रत्येक नागरिकको जीवन जोखिममा पर्ने अवस्था भएमा प्रदेश सरकारले तोकिए बमोजिम आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ ।

(३) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी कार्यलाई नियमित तथा व्यवस्थित तवरले सञ्चालन गरी खाद्य सम्प्रभुता तथा पोषण सम्बन्धी हकको सुनिश्चितताको लागि देहाय बमोजिमको कार्य गर्न सक्नेछः-

- (क) कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन वृद्धि गरी आधारभूत आपूर्ति बढाई खाद्य पदार्थ तथा पोषण उपभोग स्थितिमा सुधार गर्ने,
- (ख) खाद्य पदार्थको दृष्टिले जोखिममा रहेका क्षेत्र र समूहहरूको पहिचान गरी गुणस्तरयुक्त खाद्य वस्तुमा पहुँच बढाउँदै खाद्य पदार्थको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने,
- (ग) गरिब तथा खाद्य सुरक्षाका दृष्टिकोणबाट जोखिममा रहेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाती, लोपोन्मुख समुदाय तथा बालबालिकाहरूको समुह गठन गरी विशेष खाद्य पदार्थ कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (घ) समानुपतिक तथा समन्यायीक खाद्य पदार्थ तथा पोषणको वितरण प्रणालीलाई व्यवस्थित तथा स्थापित गर्ने,
- (ङ) ग्रामीण क्षेत्रमा कृषिमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास र शहरी क्षेत्र र शहर नजिकका ग्रामीण क्षेत्रमा पौष्टिक तत्वयुक्त तरकारी एवं उच्च मूल्यका कृषि वस्तु उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गर्ने,
- (च) स्थानीय तहमा उत्पादन हुने बाली नाली तथा खाद्य पदार्थका विभिन्न परिकारको विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने,
- (छ) खाद्य पदार्थको गुणस्तरको परीक्षण, प्रमाणीकरण एवं नियमन प्रकृयालाई प्रभावकारी बनाउन प्रयोगशालाको सेवालाई सुदृढ गर्ने,
- (ज) खाद्य पदार्थ तथा पोषण वस्तुको उपयोग बारे अद्यावधिक स्थितिको आँकलन गर्न खाद्य तथा पोषण उपभोग सर्वेक्षण गर्ने,
- (झ) खाद्य तथा पोषण सुरक्षालाई सुरक्षित गर्नका लागि चालीनुपर्ने कदमहरू र आवश्यक लगानी सहितको प्रदेश खाद्य तथा पोषण सुरक्षा कार्य योजना तयारी गर्ने,
- (ञ) खाद्य असुरक्षित क्षेत्रमा मौसम अनुकूल हुने किसिमका बालीनालीको विकास र विस्तार गर्ने,
- (ट) तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने ।

(४) प्रदेश सरकारले आर्थिक तथा सामाजीक रूपमा पछाडी परेका महिला, बालबालीका, दलित, अपाङ्गता भएका नागरिक, जेष्ठ नागरिक, अल्पसङ्ख्यक, सीमान्तकृत तथा लोपोन्मुखसमुदायको लागि पोषणयुक्त खाद्य पदार्थको सुनिश्चितताको लागि विशेष व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।

१४. खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्ने: प्रदेश सरकारले खाद्य सम्पन्नता तथा पोषण सम्बन्धी हकको अभिवृद्धिको लागि खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी देहाय बमोजिमका सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्नेछ :-

(क) कृषि शिक्षा, अनुसन्धान र प्रसारलाई सरकारी, निजी तथा सहकारीको माध्यमबाट समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन गर्ने,

(ख) वातावरणमैत्री कृषि प्रवर्द्धन गरी उत्पादन र हानीकारक रसायन र रसायनीक विषादीको प्रयोग हटाउनको लागि बाली संरक्षण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,

(ग) खाद्य पदार्थ तथा पोषण प्रविधि सम्बन्धी सन्देश तथा सूचना राष्ट्रिय तथा स्थानीय भाषामा श्रव्य दृश्य सञ्चार माध्यमबाट प्रसारण एवम् प्रवाह गर्ने,

(घ) कृषि तथा पोषणका विभिन्न विधाहरूवारे शिक्षालाई औपचारिक तथा अनौपचारिक माध्यमहरू मार्फत सञ्चालन तथा प्रसार गर्ने,

(ङ) कृषिमा लैंगिक, वर्गीय र सामाजिक बोनोटका आधारमा समावेशीताको सुनिश्चित गर्ने प्रकृतीका क्षमतामूलक कार्यको अभिवृद्धि गर्ने ।

(च) खाद्य पदार्थ तथा पोषण सुरक्षाका दृष्टिकोणले पहिचान भएका स्थानीय स्तरमा उपलब्ध खाद्य सामग्रीको सही उपयोग गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,

(छ) प्रदेश तथा विभिन्न स्थानीय तहमा खाद्य संकट व्यवस्थापन क्षमता वृद्धि गर्न तालीम तथा मानव संसाधनको विकास गर्ने,

(ज) कृषि ज्ञान केन्द्र मार्फत कृषि सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान र दिगो विकासका लागि योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन गराउने,

(ज) तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य सञ्चालन गर्ने ।

१५. प्राज्ञारीक (आर्गानीक) उत्पादन: प्रदेश सरकारले प्राज्ञारीक (आर्गानीक) खाद्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि गरी त्यस्तो उत्पादनलाई पर्वद्धन गर्न तोकिए बमोजिमको कार्य गर्नेछ ।

१६. स्थानीय तथा रैथाने जातका खाद्य बालीको संरक्षण: प्रदेश सरकारले प्रदेशभित्र उत्पादन हुने विभिन्न किसिमका स्थानीय तथा रैथाने जातका खाद्य बालीको आवश्यक संरक्षण तथा सम्बर्धन गर्नेछ ।

१७. जलवायु परिवर्तनबाट हुनसक्ने असर न्यूनीकरण: प्रदेश सरकारले जलवायु परिवर्तनका कारण खाद्य उत्पादनमा पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभाव वा त्यसबाट हुन सक्ने जोखिम न्युनिकरणका लागि संघीय सरकारसंगको सहकार्यमा निवारणत्मक उपायहरू अपनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्नेछ ।

१८. क्षतिपुर्ती दिनुपर्ने: (१) कुनै सरकारी निकाय, संघ, संस्था वा कम्पनी वा फर्मले सिफारीस गरेको बिउबीजन, सिफारीस गरेको क्षेत्र र समयमा सिफारीस गरेको बिधी, प्रक्रिया बमोजिम गरेको खेती तथा बस्तुभाउ पालनमा यस्तो बिउ वा बीजन प्रयोग गरेको कारणबाट कुनै किसिमको क्षति भएमा उक्त फर्म वा नगरिक वा कम्पनीले तोकिए बमोजिम क्षतिपुर्ती दिनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको संस्था, निकाय, कम्पनी वा फर्मबाट सिफारीस गरिएको बिउ, बीजन, बिधी, प्रक्रिया वा मल सिफारीस गरेको तरिका बमोजिम प्रयोग गरेको अवस्थामा कसैको बाली उत्पादन हुन नसकेमा वा सारभुत रूपमा बाली उत्पादनमा कमी आएमा त्यस्तो बिउ, बीजन, बिधी, प्रक्रिया वा मल सिफारीस गर्ने संस्था, निकाय, कम्पनी वा फर्मले तोकिए बमोजिम क्षतिपुर्ती दिनुपर्नेछ ।

परिच्छेद-३

खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी प्रयोगशाला तथा बिक्री वितरण

१९. खाद्य पदार्थ तथा पोषणको जाँच: (१) कुनै खाद्य पदार्थ तथा पोषण दूषित वा न्यूनगुणस्तरको छ वा छैन भन्ने कुराको आवश्यक जाँच र परीक्षण गर्नको लागि प्रदेशभित्र रहेको प्रयोगशाला मार्फत वा आफ्नै बहुउपयोगी प्रयोगशालाहरूको स्थापना र सञ्चालन गरी जाँच र परीक्षण गरिने छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम रहेको प्रयोगशालाको रेखदेख, समन्वय र सहकार्य संघीय सरकारसंगको सहकार्य र समन्वयमा प्रदेश सरकारले गर्नेछ ।

(३) कुनै नगरिक वा संस्थाले नीजि क्षेत्रमा प्रयोगशाला स्थापना र सञ्चालन गर्न चाहेमा अनुमतिका लागि तोकिए बमोजिमको दस्तुर सहीत तोकिए बमोजिमको ढाँचामा तोकिएको अधिकारी समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम प्राप्त निवेदन उपर छानवीन गरी उपयुक्त देखेमा तोकिए बमोजिमका शर्तको अधीनमा रही प्रदेशभित्रको कुनै जिल्लामा प्रयोगशाला स्थापना र सञ्चालन गर्न तोकिएको अधिकारीले अनुमतिपत्र दिन सक्नेछ ।

(५) उपदफा (३) बमोजिम स्थापना हुने प्रयोगशालाको काम, कर्तव्य र अधिकार तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(६) यस ऐन बमोजिम स्थापना भएका नीजि प्रयोगशालाको तोकिए बमोजिम प्रत्येक वर्ष नवीकरण गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपदफा (४) बमोजिम स्थापना भएका प्रयोगशालाले तोकिएको अवधीभित्र अनुमतिपत्र नवीकरण नगराएमा त्यस्तो अनुमतिपत्र स्वतः रद्द हुनेछ ।

२०. दूषित खाद्य पदार्थ: दूषित खाद्य पदार्थ अन्तर्गत देहायका पदार्थ पर्दछन्:-

(१) स्वास्थ्यलाई हानी हुने गरी सडेगलेको, गुणस्तरहीन, म्याद नाघेको वा फोहर मैला वा विषाक्त अवस्थामा राखिएको वा तयार गरिएको खाद्य पदार्थ र दूषित पानी,

(२) मानिसको उपभोगको लागि अनुपयुक्त हुने गरी केही वा सम्पूर्ण भाग कुनै रोगी वा रोगकारक पशु पन्छी वा हानिकारक वनस्पतिबाट बनेको खाद्य पदार्थ,

(३) कुनै खाद्य योगशील (फूड एडिटिभ), रङ्ग परिरक्षी (प्रीजर्वेटिभ), अन्तर्विकसित वा बहिर्मिश्रित रसायन वा कीटनाशक औषधिको लागि तोकिएको अधिकतम सीमा भन्दा बढी हुन गई स्वास्थ्यलाई हानी हुन सक्ने खाद्य पदार्थ,

(४) स्वास्थ्यलाई हानी हुने किसिमले मिसावट गरिएको खाद्य वा अखाद्य पदार्थ वा उक्त मिसावटबाट बनेको कुनै पदार्थ ।

२१. दूषित खाद्य पदार्थ वा न्यूनगुणस्तरको खाद्य पदार्थको उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न प्रतिवन्ध गर्न सक्ने: प्रदेशभित्र कुनै नगरिकले दूषित खाद्य पदार्थ वा न्यूनगुणस्तरको खाद्य पदार्थको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी वा पैठारी गर्न वा सोमध्ये कुनै कामका लागि त्यस्तो खाद्य पदार्थ राख्नको लागि प्रदेश सरकारले तोकिए बमोजिम प्रतिवन्ध लगाउन सक्नेछ ।

२२. ढाँटी, झुक्याई खाद्य पदार्थ बिक्री गर्न नहुने: कसैले कुनै खाद्य पदार्थलाई अर्को कुनै खाद्य पदार्थ हो भनी वा कुनै न्यूनगुणस्तरको खाद्य पदार्थलाई उच्चतम गुणस्तरको खाद्य पदार्थ हो भनी ढाँटीवा झुक्याई बिक्री वा वितरण गर्न हुदैन ।

२३. खाद्य पदार्थ रोक्का राख्न सकिने: (१) कुनै खाद्य पदार्थ दूषित वा न्यूनगुणस्तरको हो भन्ने शंका लागेमा तोकिएको अधिकारीले त्यस्तो खाद्य पदार्थ सिलबन्दी गरी रोक्का राख्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम रोक्का रहेको खाद्य पदार्थ दूषित वा न्यूनगुणस्तरको हो भन्ने कुराको निर्णय अन्तिम रूपमा भइसकेपछि दोषको मात्रा, प्रकृती र त्यसबाट हुनसक्ने हानीको समेत विचार गरी तोकिएको अधिकारीले प्रचलित कानून बमोजिम सजाय गर्न सक्नेछ ।

२४. खाद्य पदार्थ तथा पोषणको गुणस्तर तोक्ने अधिकार:(१) कुनै खाद्य पदार्थ वा पोषणमा सो पदार्थको गुणस्तर तथा मात्रा कुन परिधिभित्रको हुनु पर्ने भन्ने व्यवस्थाको सम्बन्धमा प्रदेश सरकारले समय समयमा राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी गुणस्तर तोक्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम खाद्य पदार्थ तथा पोषण तत्वको गुणस्तर तोक्दा देहायका कुराहरु समेत समावेश गर्नु पर्नेछ :-

(क) खाद्य पदार्थ तथा पोषण तत्वको किसिम, जात र अवस्था,

(ख) खाद्य पदार्थ तथा पोषण तत्वको न्यूनतम गुणस्तरको सीमा,

(ग) रासायनिक पदार्थ प्रयोग गरी उपचार गरिएको भए सोको विवरण,

(घ) तोकिए बमोजिमका अन्य कुराहरु ।

परिच्छेद - ४

खाद्यको उपलब्धता, आपूर्ति, वितरण प्रणाली तथा अधिकारको कार्यान्वयन

२५. प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजना सम्बन्धी व्यवस्था:(१) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले खाद्यसंग सम्बन्धीत संघ र स्थानीय तहसंग समन्वय गरी प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम समन्वय गर्दा आवश्यकता अनुसार अन्य सरकारी, गैरसरकारी वा निजीस्तरका निकाय वा संघ संस्था तथा नागरीक समाज र सरोकारवालाहरूसंग परामर्श गर्नुपर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिम प्रादेशिक खाद्य योजना तर्जुमा गर्दा खाद्य अधिकारको कार्यान्वयनमा भएको प्रगती मापन तथा अनुगमनका सुचकाङ्कलाई आधार मान्नु पर्नेछ ।

(४) प्रदेशको खाद्य सुरक्षाको अवस्थाका सम्बन्धमा तथ्यमा आधारित सुचनाका आधारमा निर्माण गर्नुपर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिमको सुचना संकलन गर्न आवश्यक तथ्य तथा जानकारी संकलन तथा विश्लेषण गर्न प्रदेशस्तरमा एक खाद्य सुरक्षा सुचना प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ ।

(६) प्रदेश सरकारले खाद्य अधिकार, खाद्य तथा पोषण सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता अधिकारको प्रवर्द्धनका विषयलाई आवधिक रूपमा विकाश योजनामा समावेश गर्नुपर्नेछ ।

२६. खाद्य तथा पोषण शिक्षा: प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले समय समयमा खाद्य अधिकारसंग सम्बन्धित सुचना तथा शिक्षामुलक जानकारी पवाह गर्नुपर्नेछ । उक्त कार्य गर्दा प्रदेशस्तरको माध्यमिक तहको शिक्षाको पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने तथा सो सम्बन्धमा आवश्यक अन्य प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नेछ ।

२७. अनुसन्धान तथा बैज्ञानिक प्रविधीको विकाश: प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले कृषिको दिगो विकाश, खाद्य उत्पादनको अभिवृद्धि वा खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रवर्द्धन गर्न आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान तथा बैज्ञानिक प्रविधीको विकाशको लागि तोकिए बमोजिम व्यवस्था मिलाउने छ ।

२८. खाद्यको भण्डारण तथा सञ्चिती: प्रदेश सरकारले यस ऐन बमोजिम खाद्यान्न उपलब्ध गराउन तथा संकटमा आवश्यकता पुरा गर्न खाद्य भण्डारण र सञ्चिती गरी खाद्य वितरण प्रक्रियालाई तोकिए बमोजिम व्यवस्था गर्नसक्नेछ ।

२९. खाद्य पदार्थ खरिद: (१) दफा २८ बमोजिम भण्डारण तथा सञ्चित गर्नको लागि आवश्यक हुने खाद्य पदार्थ यथासम्भव आन्तरीक रूपमा खरीद गर्नुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनी आन्तरीक खरिदबाट पर्याप्त उपलब्ध हुन नसक्ने अवस्थाभएमा अन्यन्त्रबाट पैठारी गर्न सकिनेछ ।

३०. खाद्य बितरणको व्यवस्था: (१) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले सुपथ मुल्यको पसल वा सार्वजनीक खाद्य बितरण केन्द्रमार्फत खाद्य बितरणको व्यवस्थातोकिए बमोजिम मिलाउनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम सुपथ मुल्यका पसल वा सार्वजनीक खाद्य बितरण केन्द्र सञ्चालन गर्दा महिला समुह वा कृषि सहकारीलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्नेछ ।

३१. विवरण सार्वजनिक गर्नुपर्ने:(१) प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले यस परिच्छेद बमोजिम बितरण हुने खाद्य पदार्थको सम्बन्धमा देहायका विवरणहरू तयार गरी अद्यावधिक गर्नुपर्नेछः

- (क) खाद्य सञ्चितीको अवस्था,
- (ख) सञ्चित खाद्यान्नको परिमाण,
- (ग) खाद्यान्नको मुल्य,
- (घ) खाद्यान्नको वितरण प्रणाली,
- (ङ) खाद्यान्नको किसिम

(२) उपदफा (१) बमोजिम तयार भएको विवरण सर्वसाधारणको जानकारीको लागि समय समयमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने छ ।

परिच्छेद-५

कर्णाली प्रदेश खाद्य परिषद तथा स्थानीय खाद्य समन्वय समिती सम्बन्धी व्यवस्था

३२. प्रदेश खाद्य परिषद सम्बन्धि व्यवस्था:(१) प्रत्येक व्यक्ति तथा नागरिकको खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी मौलिक हक र अधिकारलाई संरक्षण, प्रवर्द्धन तथा परिपूर्ति गर्नसंघीयखाद्य अधिकार तथा खाद्य सम्प्रभुता सम्बन्धी ऐन, २०७५ अन्तर्गत रहि प्रदेश मन्त्रालयको मन्त्रीको अध्यक्षतामा एक कर्णाली प्रदेश खाद्य परिषद गठन हुनेछ ।

(२) प्रदेश खाद्य परिषद सम्बन्धी अन्य व्यवस्था प्रदेश सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

(३) प्रदेश खाद्य परिषदको काम, कर्तव्य र अधिकार प्रदेश सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

३३. उप-समिती वा विज्ञ समुहको गठन: यस ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि प्रदेश सरकारले आवश्यकता अनुसार महिला तथा पुरुषको समानुपातिक प्रतिनिधित्व गराउने गरी उप-समिति तथा विज्ञहरूको समुह गठन गरी विशेषज्ञ सेवा लिन सक्ने छ ।

३४. स्थानीय खाद्य समन्वय समिती:(१) स्थानीय तहमा खाद्य अधिकार, खाद्य सुरक्षा तथा खाद्य सम्प्रभुताको अधिकारको संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने काम समेतको लागि तथा स्थानीयस्तरमा खाद्य आपूर्ति तथा वितरण प्रणालीलाई सहज बनाउन स्थानीय तहमा एक खाद्य समन्वय समिति गठन हुनेछ ।

(२) यस ऐनको कार्यान्वयनको प्रयोजनको लागि प्रदेश सरकारले स्थानीय तहसंगको समन्वय र सहकार्यमा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नेछ ।

३५. खाद्य सुरक्षा सूचना केन्द्र:(१) प्रदेश सरकारले आवश्यकता अनुसार प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खाद्य सुरक्षा अनुगमन प्रणालीलाई नियमित तथा प्रवर्धन गर्न सूचना केन्द्रहरूको स्थापना गर्न सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको केन्द्रको संख्या, मापदण्ड र सञ्चालन तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

३६. निरीक्षण अधिकृत नियुक्त गर्न वा तोक्न सक्ने: खाद्य पदार्थ तथा पोषण सम्बन्धी आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाई नागरीकलाई उचित मूल्यमा स्तरयुक्त खाद्य पदार्थ तथा पोषणयुक्त वस्तु उपलब्ध गराउने कार्यको अनुगमन गर्न र यस ऐन अन्तर्गतका मुद्दाको अनुसन्धान तथा दायरी गर्न प्रदेश सरकारले तोकिए बमोजिम निरीक्षण अधिकृतहरू नियुक्ती गर्न वा निरीक्षण अधिकृतको रूपमा काम गर्न कुनै अधिकृत कर्मचारीलाई तोक्न सक्नेछ ।

३७. कर्मचारी सम्बन्धी व्यवस्था: यस ऐनको प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी वा बिषय विज्ञको व्यवस्था प्रदेश सरकारले मिलाउनेछ ।

३८. अनुगमन, मुल्यांकन र पृष्ठपोषण:(१) यस ऐनको प्रभावकारी कार्यान्वयन भए नभएको मुल्यांकन गरी नियमित पृष्ठपोषणका लागि स्वतन्त्र तथा समावेसी अनुगमन तथा मुल्यांकन समीत गठन गरिनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको अनुगमन तथा मुल्याङ्कनको लागि प्रदेश तथा स्थानीय तहमा खाद्य अधिकार अनुगमनका सुचकाङ्क तयार पारी उक्त सुचकाङ्कका आधारमा अनुगमन तथा मुल्याङ्कनलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।

परिच्छेद-६

कसुर, सजाय तथा पुनरावेदन सम्बन्धी व्यवस्था

३९. कसुरजन्य कार्य: कसैलेदेहाय बमोजिमको काम गरेमा यस ऐन अन्तर्गत कसुर गरेको मानिनेछ:

(क) कसैलाई अत्यावश्यक खाद्यको पहुँचबाट बन्चित गरी गम्भीर हानी पुऱ्याउने वा भोकमरीको स्थिती श्रृजना गर्ने काम गरेमा,

(ख) अल्पकालीन सहायताको प्रयोजनको लागि संकलित तथा सञ्चित खाद्यवस्तुलाई कब्जा वा नष्ट गर्ने वा दुरुपयोग गर्ने कार्य गरेमा,

- (ग) आपतकालीन खाद्य सहायता वितरण कार्यमा अवरोध गरेमा,
- (घ) आधारभुत खाद्य वस्तुको ढुवानी, आपूर्ति, वितरण तथा बजारीकरणमा संगठीत वा असंगठीत रूपले बाधा वा बिरोध गरेमा,
- (ङ) जीविकोपार्जनको आधारबाट बिमुख पार्नेगरी वासस्थान वीहिन बनाएमा,
- (च) वितरण गर्नुपर्ने खाद्य पदार्थ लक्षित वा पिछडीएको बर्गलाई वितरण नगरेमा,
- (छ) तोकिएको मापदण्ड बिपरित मानव स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पर्ने गुणस्तरहीन वस्तुको उत्पादन, बिक्रि, वितरण वा म्याद नाघेका खाद्य वस्तुको बिक्रि वितरणगरे वा गराएमा,
- (ज) यस ऐन वा यस ऐन बमोजिम बनेको नियम बिपरीतका अन्य कुनै कार्य गरेमा ।

४०. **मुद्दाको अनुसन्धान तथा दायरी:** (१) यस ऐन अन्तर्गतको मुद्दाको अनुसन्धान दफा ३७ बमोजिमको प्राङ्गारिक कृषि निरीक्षकले गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको कृषि निरीक्षकले मुद्दाको अनुसन्धान गर्दा उजुरी प्राप्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र सम्बन्धीत जिल्ला अदालत समक्ष मुद्दा दायर गर्नुपर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम मुद्दा दायर गर्दा अनुसन्धान अधिकृतले जिल्ला न्यायधिवक्ताको राय लिनुपर्नेछ ।

४१. **पुनरावेदन:** मुद्दा हेर्ने अधिकारीले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो निर्णय भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र सम्बन्धीत उच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ ।

४२. **सजाय:** यस ऐनको बर्खिलाप काम गर्ने गराउनेलाई प्रचलित कानून बमोजिम दण्ड र सजाय गरिनेछ ।

४३. **क्षतिपूर्ति:** (१) यस ऐन अन्तर्गतको कुनै कसुर गरेको कारणबाट कसैलाई कुनै प्रकारको हानी, नोक्सानी हुन गएमा त्यस्तो हानी, नोक्सानीको क्षतिपूर्ति भराई पाउन मुद्दा हेर्ने अधिकारी समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम दिईने क्षतिपूर्ति सम्बन्धी मापदण्ड तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-७

विविध

४४. अनुमतीपत्र लिनुपर्ने: (१) तोकिएको खाद्य पदार्थको उत्पादन, बिक्री वितरण, सञ्चय वा प्रशोधन गर्न चाहने नगरिक वा संस्थाले तोकिए बमोजिम अनुमतीपत्र लिनुपर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि खुद्रा विक्रेताले यस दफा बमोजिमको अनुमतीपत्र लिनुपर्ने छैन ।

४५. समानुपातिक समावेशी शिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्ने: यस ऐनको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा गठन गरिने परिषद, उप-समिति वा समुह बिज्ञ वा यस्तै अन्य सरोकारवालाहरु संग काम गर्दा प्रत्येक योजना, कार्यक्रम वा समितिहरुको गठनमा महिला तथा अन्य समुदायको समानुपातिक शिद्धान्तका आधारमा प्रतिनिधित्व सुनिश्चित हुने गरी गरिनेछ ।

४६. निकासी तथा पैठारीमा रोक लगाउन सक्ने: राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी प्रदेश सरकारले जनसरोकारको स्वास्थ्यमा हानी वा प्रतिकूल प्रभाव पुऱ्याउने कुनै खास जातको खाद्य पदार्थ, बाली उत्पादन तथा बस्तुभाउमा प्रयोग हुने पदार्थको निकासी तथा पैठारी गर्न नपाउने गरी रोक लगाउन सक्नेछ ।

४७. नियम बनाउने अधिकार: प्रदेश सरकारले यस ऐनको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक नियमहरु बनाउन सक्नेछ ।

४८. बचाउ: यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि यो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि प्रचलीत कानून बमोजिम कर्णाली प्रदेशमा स्थापना भएका नीजि क्षेत्रका प्रयोगशालाले यो ऐन प्रारम्भ भएको मितिले एक वर्षभित्र यस ऐन बमोजिम अनुमतीपत्र लिईसक्नु पर्नेछ ।